

Edward Klisiewicz

Composita toponimiczne motywowane przez antroponimy w dawnym województwie tarnopolskim

Obszar zwany potocznie Tarnopolszczyzną, to ziemie części czterech historycznych województw sprzed 1772 roku – ruskiego, podolskiego, wołyńskiego i betzkiego¹. Za czasów Kazimierza Wielkiego określano tym mianem ziemie rozciągające się pomiędzy Zbruczem a Strypą, najpierw wokół Tarnopola, Trembowli, Skalatu², z czasem na północ wokół Zbaraża, a na południe po Buczacz, Czortków, Borszczów. W roku 1922 utworzono województwo tarnopolskie ustawą organizacyjną ówczesnego rządu polskiego.

Przedstawiony i omówiony w artykule materiał pochodzi z obszaru objętego w okresie międzywojennym granicami administracyjnymi województwa tarnopolskiego. Zważywszy na historyczną przeszłość tych ziem, zdajemy sobie sprawę ze złożoności problemów związanych z nazewnictwem i utrwalaniem się pewnych typów nazw miejscowych w makro- i mikroskali, w zależności od uwarunkowań zewnętrznych. Skrzyżowanie języków, kultur, religii, tradycji etc. – polskiej i ruskiej (ukraińskiej) daje nam możliwość obserwowania złożonych procesów onimizacji na terenach charakteryzujących się różnorodnymi tradycjami osadniczymi.

Analizując zatem composita, w których człon podstawowy motywowany jest przez nazwę osobową – człon zaś dodatkowy dyferencjuje nazwę i stawia ją w opozycji do nazwy jednoczłonowej – należy w szczególności zwrócić uwagę na motywację, która wpłynęła na powstanie nazwy złożonej. Człony podstawowe w tego typu strukturach nazewniczych mają różną budowę i motywację. Człon podstawowy może być motywowany nie tylko przez nazwę osobową, ale i apelatyw, i toponim (możemy je ująć w nadrzędne grupy motywacyjne – A. Odantroponimiczne,

¹ Por. szerzej J. Bauer, *Z przeszłości osiedli województwa tarnopolskiego*, Tarnopol 1935.

² Por. E. Wolnicz-Pawłowska, *Z dawnej antroponimii Tarnopolszczyzny (Podobieństwa i różnice w osiemnastowiecznym imiennictwie ukraińskim i polskim)*, [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, Warszawa 1989, s. 195–202.

B. Odapelatywne, C. Odtoponimiczne). Procesy nazwotwórcze w poszczególnych grupach nie przebiegają identycznie i zależne są od członu podstawowego.

W większości dotychczasowych prac onomastycznych przy omawianiu nazw złożonych „rozrywano” nazwę na poszczególne człony i omawiano każdy z nich oddzielnie, w określonych grupach semantycznych bądź strukturalnych, lub tworząno gromady nazw dzierżawczo-kulturowych, patronimiczno-topograficznych itp.³ Przyjęcie takich rozwiązań podziału nazw komponowanych pozwala jedynie objaśnić poszczególne człony nazwy od strony semantycznej (etymologia nazwy) lub strukturalnej, ukazującej procesy nazwotwórcze, często identyfikowane ze słowotwórstwem apelatywów. Niewiele natomiast możemy powiedzieć na temat samych procesów toponimicznych, które pokazują genezę nazw złożonych i ich specyfikę w zakresie signifikacji. Najczęściej u źródeł powstania tych nazw odnajdujemy różne uwarunkowania pozajęzykowe. Związane są one ściśle z istniejącym na danym terenie systemem toponimicznym. Odczytać możemy w nich znaczenie konotacyjne, a więc dodatkowy zbiór informacji związanych z konkretnym denotatem⁴.

I tak przy członach dyferencyjnych *mały, wielki, stary, nowy* itp. spotykamy w nazwach relacje typu: *Petlikowce Stare i Nowe* – kiedyś jako *Petlikowce* (1578), czy *Howilów Wielki i Mały* – dawniej *Howilow* (1564). Powstały one w wyniku rozrostu i rozprzestrzenienia się istniejącej wcześniej osady, co doprowadziło w sposób naturalny do utworzenia nazw dwuczłonowych z istniejącej kiedyś jednoczłonowej. Nie zawsze jednak owe procesy przebiegały identycznie, np. obok nazwy *Kudynowce* istnieją nazwy *Kudynowce Dolne i Górne*, czy *Kudryńce i Kudryńce Dolne i Górne*. Nazwy te odnoszą się w szczególności do mikroojkonimii, w sytuacji, kiedy w obrębie wsi czy miasta powstawały samodzielne dzielnice, zabudowania, folwarki etc., dla których trzeba było utworzyć nazwę, najczęściej opierając się na już istniejącej i znanej w ojkonimii danego terenu. Są to więc nowe mechanizmy kreujące w toponimii nazwy komponowane, a ich powstanie tłumaczą często zjawiska pozajęzykowe, których wyjaśnienie odnaleźć można niekiedy w dokumentach.

Podobnie powstały nazwy *Raków Kąt* czy *Babiczowa Kopań*, w których oba człony pełnią wspólnie funkcję identyfikacyjną i tworzą nowy toponim. *Kąt* czy *Kopań* to zapewne istniejące nazwy terenowe i dopiero w zestawieniu z drugim członem powstaje nazwa komponowana, dająca dokładną orientację w mikro- i makroskali. Oba człony nazwy dla tej orientacji są konieczne, odwrotnie niż przy nazwach jednoczłonowych, takich np. jak *Muszkarów* czy *Markową*, gdzie pierwotne człony *wieś, gród* itp. opuszczono, jako nieistotne dla funkcjonowania nazwy. W nazwach komponowanych oba człony sygnalizują również cechy relacji pomiędzy nimi i nazwanymi w ten sposób obiektami. Przynależą więc do nowej warstwy znaczenia toponimicznego, ukształtowanego przez związek denotacyjny nazwy

³ Zob. W. Taszycki, *Słowiańskie nazwy miejscowe. Ustalenie podziału*, Kraków 1946, przedruk, [w:] tenże, *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. I, Onomastyka, Wrocław–Kraków 1958, s. 228–268.

⁴ Por. H. Borek, *Nazwy relacyjne w toponimii*, V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Poznań 3–5 września 1985, Poznań 1988.

z danym obiektem. Dlatego, o czym wspomniano już wyżej, omawianie oddzielne poszczególnych członów nazw komponowanych celem określenia ich zróżnicowanych funkcji semantycznych nie zawsze w pełni oddaje rzeczywisty mechanizm ich powstania i nie dość wyraziście, z punktu widzenia onomastyki, przeciwstawia je nazwom jednoczłonowym.

Zatem nazwy komponowane motywowane przez antroponim – będący „jądrem” takiej nazwy złożonej – podzielić możemy na:

1. Toponim z członami dyferencyjnymi:

a) *mały, wielki*:

– nazwy miast, wsi, przysiółków:

Chodaczków Mały : *Chodaczków Wielki*, ukr. *Małyj Chodaczkiw* : *Welykyj Chodaczkiw*, *Howiłów Mały* : *Howiłów Wielki*, ukr. *Howyliw Małyj* : *Howyliw Welykyj*, *Poluchów Mały* : *Poluchów Wielki*, ukr. *Poluchiw Małyj* : *Welykyj Poluchiw*, *Żelechów Mały* : *Żelechów Wielki*, ukr. *Żelechiw Małyj* : *Żelechiw Welykyj*.

b) *stary, nowy*:

– nazwy miast, wsi, przysiółków:

Czortków Stary, ukr. *Czortkiw Staryj*, *Uniów Stary*, *Witków Nowy*, ukr. *Nowyj Wytkiw*, *Nowy Tyczyn*, ukr. *Nowyj Tyczyn*, *Milatyn Nowy* : *Milatyn Stary*, ukr. *Nowyj Mylatyn* : *Staryj Mylatyn*, *Petlikowce Nowe* : *Petlikowce Stare*, ukr. *Nowi Petykiwci* : *Stary Petykiwci*, *Założce Stare*.

– nazwy zabudowań:

Założce Nowe.

Dyferencyjność członów w obrębie tej samej nazwy (*nowe, stare*) widzimy na przykładzie ojkonimu *Założce* – w postaci prostej występuje jako nazwa miasteczka – natomiast *Założce Stare* – w postaci złożonej, jako nazwa części miasteczka i *Założce Nowe* – jako nazwa części obszaru dworskiego miasteczka *Założce*.

c) *dolny, górny*:

– nazwy miast, wsi, przysiółków:

Iwaczów Dolny : *Iwaczów Górny*, ukr. *Iwacziw Dolisznyj* : *Iwacziw Horisznyj*, *Wygnanka Dolna* : *Wygnanka Górna*, ukr. *Horiszna Wygnanka*, *Babińce Dolne* : *Babińce Górne*, *Kudryńce Dolne* : *Kudryńce Górne*.

– nazwy zabudowań:

Kudynowce Dolne : *Kudynowce Górne* (zapewne dawniej były to nazwy większych osad).

d) inne:

– nazwy miast, wsi, przysiółków:

Narajów Miasto : *Narajów Wieś*, ukr. *Narajiw* : *Narajiw Selo*, *Czernielów Mazowiecki* : *Czernielów Ruski*, ukr. *Czernyliw Mazoweckij* : *Czernyliw Ruśkij*, *Rohaczyn Miasto* : *Rohaczyn Wieś*, *Połowce Kolonia*, *Iwanie Puste*, *Iwanie Złote*, ukr. *Iwanie Zolote*.

– nazwy folwarków:

Pohorylce Miasteczko : *Pohorylce Wieś* (zapewne w miejscu dawnych osad, które uległy spaleniowi).

2. Composita toponimiczne, w których drugi człon motywowany jest przez apelatywy, tworzące samodzielnie tzw. nazwy topograficzne lub kulturowe.

– nazwy miast, wsi i przysiółków:

Kamionka Strumiłowa, ukr. *Kamianka Strumylowa* (człon motywowany nazwą osobową dodany był później, jako pamiątkowy), *Palkowa Góra*, *Babiczoza Kopań*, *Raków Kąt*, ukr. *Rakiwkuł*, *Rewegów Gaj*, *Romanowe Siolo*, ukr. *Romanowe Selo*, *Wegerów Okop*, ukr. *Weheriw Okip*.

– nazwy zabudowań:

Aleksandrów Gaj, *Grzymałów Las*, *Haców Gaj*, *Hawryszów Gaj*, *Hlibów Browar*, *Horbaliw Sad*, *Zazulów Kąt*, *Bochenkowa Góra*, *Markowa Grobla*, *Popowa Dolina*, *Krukowa Góra*.

– nazwy folwarków:

Krutków Gaj, *Opryszkowa Dolina*, *Popowa Pasieka*, *Wola Adamowa*, *Halczyzna Dolina*, *Henryka Góra* i jedna nazwa karczmy – *Szabasowa Dolina*.

Kilka compositów motywowanych przez antroponim zbudowanych jest na zasadzie złożenia. Ta struktura nie jest jednak częsta w tego rodzaju nazwach miejscowych. Są to nazwy wsi: *Hrycowola*, *Kobyłowłoki*, *Teofipólka* oboczna do *Krasnopólka* – jedna nazwa osady *Różowola* oraz dwie nazwy folwarków: *Ludwipole*, *Michalpole*. Dwie nazwy wsi zbudowane są na zasadzie zrostu – *Gajszelstwo* oraz *Zubowmosty*, ukr. *Zubiw Mist*. Być może, że zapisy tych nazw są tworamami kancelaryjnymi, o czym świadczy oboczny zapis w języku ukraińskim.

Generalnie możemy stwierdzić, że niemal we wszystkich złożonych mikroojkonimach o tej strukturze człon związany z nazwą osobową jest bardzo istotny ze względu na funkcję, jaką pełni nazwa własna w zakresie orientacji przestrzennej.

I tak w podgrupie, która obejmuje nazwy z członami dyferencyjnymi, najczęściej występował on pierwotnie w formie jednoczłonowej, o czym w większości świadczą dokumenty. Natomiast struktury komponowane to nazwy młodsze, w których człony dyferencyjne wskazują na relacje historyczne, np. *stary* : *nowy* – przestrzenne, *górnny* : *dolny*, *mały* : *wielki* – kulturowo-osadnicze, *miasto* : *wieś* itp. Zatem oba człony wspólnie tworzą nową jakość informacji toponimicznej, której jądro tkwi w członie motywowanym przez nazwę osobową. Ten typ nazw charakterystyczny jest dla ojkonimii. Natomiast w mikroojkonimii nazwy te występują często równolegle z nazwami jednoczłonowymi (*Kudryńce* : *Kudryńce Dolne* i *Górne*), jako nazwy części wsi czy zabudowań. W zapisach nazw w języku polskim wymienione człony dyferencyjne z reguły występują na miejscu drugim, w zapisach ukraińskich zaś najczęściej na miejscu pierwszym.

W nielicznych złożeniach i zrostach, z których część może być tworamami papierowymi, człon motywowany przez nazwę osobową pełni funkcję przydawki posesjonatycznej i dookreśla człon motywowany przez nazwę pospolitą (*wola*, *pole*, *most* etc.). Jest więc równie ważny i pełni podobną funkcję, jak w compositach z członami dyferencyjnymi – *mały*, *wielki*, *górnny* – uściśla więc rolę nazwy miejscowej, jako swoistego adresu orientacji przestrzennej w makro- i mikroskali.

Toponymic composita motivated by antroponyms in old tarnopolskie województwo (province)

Abstract

The article presents toponymic processes which expose the origin of compound names in the region of tarnopolskie province and in which one of the components is motivated by a personal name. Various extra-linguistic factors connected with the existing regional toponymic system are frequently their origin.

The second component derives from the appellatives *mały, wielki, stary, nowy, górny, dolny, etc.* They were added when as a result of the growth and extension of a settlement, which had already existed, there was a demand for more specific identification in the region.

The second element could have also come from the appellatives *kąt, kopa, etc.*, which in microoikonymy could have been field names. In connection with the name motivated by an antroponym a compound was formed.

From the point of view of onomastic, both elements should be considered separately in order to fully render the actual mechanism of their formation and juxtapose them with one-element names.

